
УДК 811.161.2 – 051

Олег Баган

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, м. Дрогобич

ПАМВО БЕРИНДА І ЙОГО ДОБА: КУЛЬТУРОСОФСЬКІ УРОКИ

17 жовтня 2018 р. у Самбірському педагогічному коледжі ім. І. Филипчака відбулася **Всеукраїнська науково-практична конференція**, присвячена визначній постаті давньої української культури — Памву Беринді: **«Феномен Памва Беринди крізь призму його доби: лінгвістичні та історико-культурологічні тлумачення»**. Ініціатором і співорганізатором цього наукового заходу виступив Дрогобицький педагогічний університет ім. І. Франка, зокрема його філологічний факультет, кафедра української мови і кафедра української літератури та теорії літератури. Конференція була присвячена світлій пам'яті професора Василя Німчука (1933 — 2017) — видатного українського мовознавця, знаного історика мови, першого публікатора лексикографічної праці П. Беринди — «Лексикона словенороського» 1627 р.

У роботі конференції взяли участь науковці зі **Львова** (І. Фаріон, З. Бичко, Н. Багнюк, Ю. Осінчук, Г. Дидик-Меуш), **Києва** (Л. Гнатюк, Г. Наєнко, Н. Пуряєва, О. Суховій, О. Ніка), **Івано-Франківська** (В. Грещук), **Дніпра** (О. Литвинюк), група філологів із **Дрогобича** (К. Іваночко, М. Федурко, В. Котович, В. Винницький, І. Дмитрів, О. Баган), музикознавець Ю. Медведик та дрогобицькі історики, які висвітлили цікаві сторінки історії Самбора й Самбірщини (С. Біла, І. Смуток, Л. Смуток, Ю. Стецик, В. Галик).

Це була перша в україністиці наукова конференція, спеціально присвячена постаті Памва Беринди. Місто Самбір

© О.Р. БАГАН, 2018

не випадково обрано місцем проведення конференції, адже, за одним із припущень, П. Беринда походив із с. Чайковичі (Самбірський р-н Львівської обл.) або його околиць. Оскільки біографія Памва¹ Беринди (бл. 1555 — 1632) майже невідома (учений нічого не повідомляв про своє життя, а офіційних документів про нього збереглося обмаль), щодо його походження існують лише припущення. Так, згадана гіпотеза В. Німчука про те, що П. Беринда — вихідець із Чакович, була висловлена з огляду на присутність у перекладній частині «Лексикона» значної кількості карпатських (бойківських) діалектних елементів та на факт поширення на Самбірщині прізвища *Беринда*. Крім того, учений аргументовано заперечив версії про неукраїнське походження Беринди. Цікавим підтвердженням гіпотези В. Німчука стали матеріали К. Іваночка, який, аналізуючи «Лексикон», спостеріг, що система дієслівного наголосу у ньому відповідає акцентній системі бойківських говорів.

Спроба академічної актуалізації постаті П. Беринди і його спадщини вельми актуальна, оскільки сама доба кінця XVI — початку XVII ст., її культурно-ідеологічні здобутки надзвичайно значущі й вічно «живильні» для української нації. Памво Беринда перебував у центрі ідейно-релігійних та культурно-естетичних рухів, що змінили духовно-інтелектуальне життя української нації, означили масштабні цивілізаційні тенденції, які згодом трансформували обличчя цілої Східної Європи. Унаслідок поступового проникнення ідей Ренесансу й гуманізму на схід Європи після Люблінської унії 1569 р., за якою великі терени України — Волинь, Полісся, Поділля, Київщина, Сіверщина — увійшли до складу Речі Посполитої, в руському суспільстві завирували процеси індивідуального й громадянського самоствердження, активних релігійно-конфесійних перетворень, поглиблення етнічної самосвідомості.

Україна того часу, за історіософською теорією А. Дж. Тойнбі, опинилася перед великим Викликом, який полягав у наступі світської ідеології гуманізму, релігійних ідей католицизму й протестантизму, значної політичної переваги польської шляхти, дуже войовничої та перейнятої духом експансії, що спричинило появу нових правових, соціальних, господарських, етнічних стосунків, стимульованих ідеями раціоналізму та сцієнтизму — в дусі Ренесансу й Контрреформації, нового імперіалізму — в дусі західноєвропейської свідомості конкістадорства.

Центральним регіоном, який прийняв цей виклик і сам пробудився до великої культуротворчої і націєтворчої праці, стала Галичина. На той час це був найбільше *окциденталізований* регіон України, в ньому вже зародилася нова, середньоєвропейська, свідомість і ментальність, і тому саме він став своєрідною «цивілізаційною лабораторією» перебудови всієї України за моделями Європи. До слова, місто Самбір тоді відігравало не останню роль у зазначених процесах. Так, у XVI ст. тут народився латиномовний поет і гуманіст Григорій Чуй-Русин (Самбірчик), діяла братська

¹ Світське ім'я — Павло.

школа, вирувало церковне життя. Саме із Самбірщини походять козацькі гетьмани — П. Сагайдачний і М. Жмайло.

Загалом, Самбірщина належала до культурної зони стародавнього міста Перемишля, яке тоді відіграло надзвичайну роль у піднесенні культури й самосвідомості українства. Через середньоевропейську свідомість українці ставали щораз більше дисциплінованими в громадянському сенсі, відкритими до західних духовних і культурних віянь, більше націленими на творчість та інтелектуальну активність. Як не парадоксально, але перехід великої частини етнічних українських земель до складу єдиної Речі Посполитої з-під юрисдикції Великого князівства Литовського, яке відтепер зосередилося в основному на землях нинішньої Білорусі, породив позитивні процеси для руського народу, який перед тим, в XIV — на початку XVI ст., перебував переважно у стані *самозаспокоєння* та *історичної пасивності* (І. Франко). Тепер же українство зіткнулося з напливом велетенської маси гоноровитого польського лицарства, польської урбаністичної культури ренесансного типу, яка переживала період особливого піднесення, перед наступом добре організованих католицьких орденів, шкіл і колегій, інтелектуальними атаками зухвалих і зверхніх протестантів, які приносили на ортодоксальний схід Європи ідеї свободи особистості, вільної розмови з Богом, зацікавлення новими науковими теоріями, вчили перекладати Святе Письмо рідними мовами. Десятки й сотні тисяч українців були ніби вирвані із затишного світу традиції й поставлені перед чимось Величним, Складним, Багатобарвним. І у відповідь патріархальний світ поствізантійської Русі наповнився новими подіями й тенденціями: до щораз ширших зацікавлень західною культурою, відкриття книжності і книгодрукування, до освітніх організацій, інтелектуальних диспутів і войовничих поривів.

Вирішальною подією стала Унія 1596 р. і загальні унійні рухи, що їх почали стимулювати одночасно польські церковні та політичні вищі кола й верхівка Руської православної церкви, яка усвідомила потребу докорінної реформації Церкви й церковного життя поспільства для виходу з кризи, спричиненої абсолютною відсталістю візантійсько-православних традицій. Спочатку активність проунійних інтелектуалів Церкви — Іпатія Потія, Михайла Рогози, Вельямина Рутського, Йосафата Кунцевича — перемогла, їм вдалося створити Унійну Церкву (Берестейський собор 1596 р.), яка почала швидко розбудовуватися й поширювати свої впливи. Особливо успішною її діяльність була в Білорусі. Однак цей виклик породив антитезу — *православну оборону й контратаку*. Це стало найпотужнішим ідейно-моральним та культурно-інтелектуальним зіткненням епохи, яка закінчилася тривалими і кривавими війнами Хмельниччини та доби Руїни. Постали «дві Русі», які ненавиділи одна одну, які по-різному дивилися на майбутнє України: якщо уніати бачили Русь окциденталізовану, просвічену, в колі оновленої постренесансної Європи, то православні, під впливом грецьких церковників, плекали візію «єдиного православного світу», незважаючи на те, що цей світ був майже ілюзією,

адже всі православні країни, крім Московії, перебували тоді під владою мусульман чи католиків.

Наприкінці XVI ст. православні діячі почали об'єднуватися і творити, часто за католицькими зразками, різні дієві форми культурної самоорганізації (наприклад, братства). Тут лідерами стали три головні суспільні категорії: руська аристократія і шляхта на чолі з князем К. Острозьким, частина вищого церковного клиру та міщанство кількох найрозвинутіших міст — Львова, Перемишля, Луцька, Острога, Кам'янця, Києва. Так з'явилися зі своїми гуртками богословів і вчених, друкарнями й школами Острозька колегія (академія), низка міських братств на чолі з Львівським Ставропігійським братством, кілька друкарень під егідою заможних православних родин, Київська братська школа (майбутня Києво-Могилянська академія), а також велика група нових інтелектуалів — церковних і культурних діячів: брати Стефан і Лаврентій Зизанії, Герасим і Мелетій Смотрицькі, Дем'ян Наливайко, Іван Вишенський, Юрій Рогатинець, Христофор Філарет, Захарія Копистенський, Тарасій Земка, Йов Борецький, Єлисей Плетенецький, Касіян Сакович та ін. Вони розгорнули широку агітацію за повернення до питомо православних традицій, виступали проти католицтва та впливу нових ідей. Отже, більша частина українства стала будувати національну ідентичність на суто православній традиції, на концепції опору західним культурним віянням. Особливо посилювалися позиції православних, коли нова політична сила — запорозькі козаки на чолі з гетьманом П. Конашевичем-Сагайдачним активно підтримали «православний ренесанс». Зрозуміло, що ці захисники православ'я не усвідомлювали тоді, що штовхають країну й народ у велику цивілізаційну пастку — в обійми православної Московії, яка якраз переживала період трансформації й нового піднесення. Навіть більше: в середовищі православних зародилася ідейна тенденція першої фази українського москвофільства, лідером якої став галичанин, митрополит Йов Борецький (цю тему на конференції яскраво розкрила д.ф.н. І. Фаріон). Двома ж наступними фазами розвитку москвофільства можна вважати галицький москвофільський рух XIX ст. і націонал-комунізм Наддніпрянщини XX ст.

У такій формі православна ідеологія стала злим фатумом для України, який повів її до тяжкої поразки самостійницьких ідей після Б. Хмельницького і до витворення патологічної малоросійської суспільної ментальності.

Памво Беринда був тим свідомим «простим» українцем, який на повні груди вдихнув свіже повітря національного піднесення кінця XVI ст. Очевидно, здобувши освіту у Львівській братській школі, він приєднався до православного культурницького руху. Спочатку працював під покровительством аристократів і князів Церкви братів Балабанів — Федора й Гедеона, які мали свої друкарні у Стратині та Крилосі (нині Галицький р-н Івано-Франківської обл.). Там він виявив себе як редактор, гравер та видавець. Якийсь час П. Беринда жив у Перемишльського єпископа Михайла Копистенського і навіть написав родовід Копистенських.

Після смерті обох меценатів він повернувся до Львова, постригся у ченці під іменем Памво (варіант — Памва) та протягом 1613 — 1619 рр. викладав там у братській школі. У 1616 р. написав збірку віршів «На Рождество Господа Бога...», присвячену православному єпископові Єремії Тисаровському. У цих творах вперше з'являються елементи живої розмовної мови.

Очевидно, на той час П. Беринда завоював собі авторитет як книгодрукар, митець, учитель. Саме тому його запросив до Києва архімандрит Києво-Печерської лаври Єлисей Плетенецький, теж галичанин за походженням. Це був час, коли Православна Церква виходила на вирішальний етап свого піднесення, тож талановитий філолог опинився на гребені її культурницьких та ідейних успіхів. М. Грушевський називав цей період впливу галичан на загальноукраїнські культурно-церковні процеси «першим нашествієм» галичан на Київ, яке оформило духовно-національну єдність українського простору.

У Києві П. Беринда видав із власними передмовами три знакові книги: «Анфологіон» (1619), «Номоканон» (1620) і «Тріодіон» (1627). Він стає відомий як перекладач, викладає у Київській братській школі. У 1620 р. особисто Патріарх Константинопольський Феофан надав йому звання протосингела (помічника зі стратегічних питань), що свідчить про особливу роль П. Беринди в колі київських православних інтелектуалів. Згодом він став архітепографом (керівником) Києво-Печерської друкарні.

Найзнанішою працею П. Беринди є його «Лексикон словенороський» (1627), що став знаковою культурно-філологічною подією епохи. Тут виявився його талант поліглота, лексикографа, мислителя; тлумачні статті до слів, післямова й передмова містять низку етимологічних, культурологічних, богословських роздумів автора. Цей словник став продовженням певної лексикографічної традиції: на той час уже існували «Лексис... просто» (1580-ті рр.) невідомого автора та «Лексис сиріч реченія» (1596) Лаврентія Зизанія, теж, до речі, галичанина.

«Лексикон» П. Беринди містив майже 7000 слів і був удвічі більшим за «Лексис» Л. Зизанія. Це був не просто словник, а своєрідний *ідейно-філологічний маніфест української (руської) своєрідності, самоідентифікації, програма культурологічної праці*. Це була спроба вивести староукраїнську мову на міжнародний культурний рівень, утвердити її самоцінність і рівноправність серед європейських мов. Автор ніби любить виразністю рідної мови, її глибинними сенсами та своєрідністю лексики. «Лексикон» здобув міжнародне наукове визнання: він вплинув на розвиток лексикографії в Росії, Румунії (тут староукраїнська літературно-книжна мова розвивалася ще до кінця XVII ст.), Польщі. У російському церковному середовищі «Лексикон» був популярний і в XIX ст. (Про мовне багатство та особливості словника П. Беринди доповіли д.ф.н. Г. Наєнко та к.ф.н. Н. Пуряєва).

З іншого боку, життя і діяльність Памва Беринди ніби відображають цивілізаційну картину України, в якій західні (католицькі) й східні (візан-

тійсько-православні) впливи переплітаються. Цивілізаційний розлом пройшов, можна сказати, по самому серцю українства. Духовні, інтелектуальні, культурно-естетичні інтенції, що їх реалізували часто опановані лише емоціями діячі нашої Церкви і культури, тягнули Україну в різні боки, розшарпували її ментальні основи, дезорганізували соціально і національно. П. Беринда був одним із тих церковних діячів, які більше віддавалися *релігійно-конфесійній програмі*, не відчуваючи *національної основи* українства. У цьому полягала трагічна суперечність і проблема доби кінця XVI — початку XVII ст. Національна ідеологія українців була ще невиробленою, неміцною, неусвідомлюваною, тому як пріоритет вони вибирали *православний космополітизм*, ігноруючи принципи національної світобудови. Тому вже найближчі послідовники П. Беринди легко пішли служити духовно й ідейно Москві, бо «вона єдиновірна» (найбільші культурники другої половини XVII ст. — від Лазаря Барановича до Феофана Прокоповича — вже були духовними «москвофілами»). За це згодом мільйони українців поплатилися жахіттями Руїни та терору з боку Російської імперії у XVII — XVIII ст., двома століттями рабства і національних принижень аж до початку XX ст. (Цієї проблематики торкнувся у своїй доповіді к.ф.н. О. Баган).

Тож наукова конференція у Самборі була спробою неупередженого вивчення й аналізу складних перипетій долі неймовірно талановитого, як на свій час, мовознавця й культурника, який став одним із лідерів «православного ренесансу». Памво Беринда був сином своєї доби і переймався почуттями й прагненнями своєї розбитої та охопленої хаосом молодшої нації. Його філологічний подвиг став прикладом високого служіння і шляхетного *інтелектуального поривання*, яке Іван Франко вважав найвищою ознакою *історичного горіння* нації. І цей подвиг ми повинні переосмислювати, учитися на його відкриттях і перейматися його натхненнями.

Статтю отримано 31.10.2018

Oleg Bahan

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych

THE AGE OF PAMVA BERYNDA: CULTURESOPHICAL LESSONS

The article tells about the outstanding Ukrainian linguist, church figure, editor and publisher, who worked on the verge of the 16th-17th centuries. It considers the problems of restructuring of Ukrainian national culture and self-consciousness. The article explains the difficulties of the confrontation between the Orthodox and Uniates in Ukrainian society of that period. There's a deep analysis of the contradictions of the epoch and features of the Orthodox ideology.

Keywords: church, the Orthodox church, Uniates, Halychyna, civilization, "Lexicon Slovenorossky", philology.